

„A papír igényeinek megfelelően”

Móricz Zsigmond Tükreiről

Mindabban, amit az író ír, a művekig tartó szövegvonulatban, Móricz mozgásteret jóval szélesebb spektrumot ölel át, még annál is többet, mint amennyit a jócskán leszűkített Móricz-kép visszaperelhetne magának. Mert több az írás, mint gondolnánk, és nem tudjuk hova vezet bennünket az olvasás például Móricz Zsigmond *Tükör* című jegyzeteiben.

Bár nem fő mű, ez is írás, „követő” írás. Az események mellett szalad. Vajon mivel fut versenyt? Az író siet, 1914-ben már kb. 4000 oldalnyi jegyzettel rendelkezik,¹ mely talán a rutinszerzés tanulságával is jár számára: „*Eleinte tiszta zúrzarav volt az írásom, ma már jól megnézek helyzeteket, jeleneteket.*”² Az idézet éppen 1914–1915-ből származik, abból az időszakból, melyben most olvasható *Tükör*-szövegeink keletkeztek. E bekötött jegyzetfüzetek kutatása csak most kezdődik, első megközelítésben öt kéziratos könyv átolvasásával. Kérdés egyelőre több van, mint válasz arra, mit is tartunk a kezünkben. Az író munkájához készített jegyzetapparátust? Tárház, téma- és modellgyűjtemény fejlődik benne vagy az író alakul általa? Véletlenszerűsége alapuló játékot? Csak annyi, amennyi? Ha az, akkor is rejtély a miért, hiszen írója válogatja, hogy a „még nem írás” – mi is ez? – mit jelent számára.

Mi, mai olvasói nem érthetjük meg maradéktalanul ezeket a jegyzeteket. A nevek, helyek, időpontok oda vannak vetve; a lejegyzett mondatok ágboga szemet sértő mozgásban csak lassan olvasható, nincs vége, sem eleje. Amit kibogarászunk, már csak féloldalasan közvetít, a szituáltság már csak jelzésként él, a múltba hull, csak egy-egy név és idő, helymegjelölés rögzíti a rostán. Pedig fontos volt, több ezer oldalt nemhiába körmöl le az ember. A könyvek a felejtés ellen védekeznek, az író sajátjai? Ez mind Móriczé. Móricz-könyvek. De vajon könyvek-e?

Igen, a *Tükör*-sorozat majd egy tucat kötete könyvajándék Holics Jankának, Móricz Zsigmond első feleségének. Móricz korábban is bekötötte egy-egy folytatásokban közölt regényét, könyvlapokra ragasztotta és külön ajánlással látta el őket, néha bankjegyeket csúsztatva a lapok közé kedveskedésül. De hogyan lehet olyasmit ajándékozni, amit a feleség nem szível? Íme egy kiragadott otthoni párbeszéd az írás fogadtatásáról:

„– Jön, azt mondta lefeküdni.

– Megyek.

– Ne gyere ide fiam, ez az apuka helye.

– Ó firkál.

– Igazad van, ha neki firkálni jobb, csak firkáljon.”³

Mégis, e könyvek komolyan veendő darabok, gerincükön fent piros alapon arany TŰKÖR felirattal, lent Móricz Zsigmond tulajdonosi névjegye. A jegyzetlapokat körbevá-

¹ *Tükör* VI. 4334. Kiss Ferenc tulajdona

² Uo. 4341.

³ Uo. 4046.

gatja és új, folyamatos számozással jelzi, hogy tartalma sorozatnak készül. A darabok elején, valószínűleg a kötetes után, tartalomjegyzéket készít hozzájuk, pl. a IX. kötethez:

„Szatmár és út 701–835

Debrecen 836–44

L[éányfalu] 845-/929-/1129-/1191-/1348–1477

Budapest 865–922, 114, 1319–47, 1465–76

Barsendréd 979–1113, 1417–64

Érpatak 1114–22

A főhercegnő fűzője 1131–45

Vonaton 1179

Háború 1201–1318

Hajón 1361–

Nagymaros 1371–86

Esztergom 1386–”⁴

Mit árulnak el a helyszínek? Miért éppen Érpatak, Esztergom, vagy másutt Barsendréd, miért Rozsnyó? Okozat vagy következmény? A tartalom fontosabb vagy a topográfiai rögzítés? Balzaci körkép? Nem, családi darab a könyvespolcon. Megírandó családregény? Nem. Az író saját bevallása szerint meg szeretné írni „az egész háborús epochát”. A főszereplő nem Móricz Zsigmond, hanem számos ismert és ismeretlen: Janka, a gyerekek, a kis cseléd, a szomszédasszony, az anyósok, a testvérek, Zsigmond és Janka szélesebb rokonsága, írók, művészek, barátok, barátnők, polgárok, parasztok, kávéházi vendégek, utasok, járókelők, egyszóval bárki, bárhol, amerre a jegyzetfüzet tulajdonosa jár.

Hiába írja a VIII. kötet⁵ elejére: „Az én édesemé voltam az esztendőben Zsiga dec. 31. 1915.”, a *Tükör*, ahogy Móricznak számos írásával előfordul, indulatokat vált ki feleségében. Két könyvecske annyira meg van szaggatva, hogy a belőlük válogatott szövegek közlése különös kompilatív készséget kívánt. Nem tetszettek Jankának saját elejtett szavai vagy rokonaié? Az intimitás, az erotikus felhang? Valóban tekintettel kellett lennünk a válogatáskor, mit bír el a magánjegyzetektől a széles olvasóközönség. Az eseményes „napló” már nem Janka és Zsiga közös ügye. Ami Janka szemszögéből „mi”-történet, az Móricz számára az „én” felfüggesztéses állapota, aki beszél, és aki ír: egyes szám harmadik személy, szerep. Ő, aki az Apolló filmszínház sötétjében ír, a sorok kuszák, alig olvashatóak, egymásra futnak, ahogy lépést akar tartani a pergő filmkockákkal, s közben megjegyzi: „ahogy a haját elsimítja, ezért érdemes volt”. A megfigyelő, aki a Wiener Koncertverein hangversenyén a Vigadóban saját írásának zaját is feljegyezni találja: „oly csönd, hogy a ceruza karcolása hallatszik”. Zenét hallgat, de inkább Apponyi Albertet és a sorokba ültetett (hátat, vállat, nyakat, haját, profilt mutató) élő mellszobrokat figyeli.

„Itt megjelent előttem egy darab élet. Vágy támadt bennem, hogy megismerjem, megértsem és lerögzítsem ezt az életet...” Az idézet nem a *Tükör* mottója, A *boldog ember* előszavának részlete. Talán a *Tükör*-konceptiót viszi tovább a regény műfajában, és mindez még annak zajos, rendeltetésre váró előzménye. Valószínű, ugyanis a *Jószerecsét* című regény jegyzeteit és töredék szövegvariánsát a *Tükör* II. kötetében találtuk meg. Munkamódszer ez, ahogy Móricz hagyatékában a fennmaradt összegyűjtött, feliratozott, kötetésre előkészített jóval később keletkezett kéziratcsomókból sejthetjük.

Még nem tudjuk, milyen szerepben ír. Már a szerző? A narrátor? Vagy egy névtelen megfigyelő, egyhelyütt említett „nildeme”,⁶ aki nem árulja el kilétét? Csak annyit

⁴ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, M. 100/4995/3.

⁵ OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

⁶ Móricz első kéziratcsomójának, a *Fehér könyvnek* jegyezte mottójául: „Nil de me” (Semmit magamról)

tudunk, hogy nagyon sokat ír, mindenféle (negyedré, nyolcadré) hajtogatású ívekre, írógéppel és kézírással is. A *Tükkör* VI. kötetéből idézzük szövegének keretszerkezetét: „Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni. Körülnézett a kávéházban... A papírjára nézett, de sajtóságon módton megszűnt minden inger, hogy tovább írjon. Kialudt a lámpa, amely az alakjaira világlított. Jó volna hazamenni, lefeküdni. De ismerte magát. Ha most be nem fejezi, bármilyen vázlatosan is, sose fogja, majd megint kezdet újat. Összehajtotta az íveket hosszába, a zsebébe dugta, s felállott. Hátramegy s aztán folytatja.” De nincs szünet, mert kisebb papírokkal cseréli ki az előzőeket, ezekre a jegyzetlapokra rója a sorokat. Ennek a *Rés* című írásának befejezése már az újabb papírváltásról tudósít: „A térde remeg, míg hazamegy az asztalához, de úgy érzi, hogy élete egyik legnagyobb eseményén ment át. Tovább írt.”⁷ Ugyanaz a módszer, amit jó pár évtizeddel később, 1933. szeptember 11-én fogalmaz meg naplójírás közben új lapot fűzve az írógéphez: „Mostanáig írtam.” Mi az írások és a papírformáik közötti szövetszerű különbség?

A variálódó szövegmennyiség fontosságát Móricz maga is elismeri, ugyanis többször kifejti, számára nem létezik lezárt könyv. „Én a legtöbb munkámmal úgy vagyok, hogy újra meg újra írni szeretném. Az még csak hagyján, ha a lapban megjelenik valami, teljesen újrafírom, mintha csak skicckönyv volna a már egyszer megjelent forma...”⁸ A *Tükkör* valóban skicckönyv, de ha az író a kész műveket is annak tekinti, akkor folytonosságban tartja, sőt fenntartja magának az értelem(át)képzés folyamatát. Éppen ez lehet az érdekes számunkra az új és új hatásban vibráló író alkotásaiban. Ebben nincs semmi abszolút, nincs semmi, ami fölé nőhetne. A szöveg folyam, de a szöveghorizontok mégis valahogyan szétválaszthatóak. Mit jelet ez a *Tükkör* esetében? „...a legjobb könyvben is csak jól vagy nem jól kapom meg annak a visszképét, amit az életben abszolút tisztán foghatok fel.”⁹ Hát íme, a *Tükkör* a tiszta könyv, melyben a vágy az abszolút tisztaságra megvalósul: az élőbeszéd- és látvány-skicc tökéletes befejezetlenségben marad.

A töredék párbeszédekben papírra vetett előadás, szereplői instrukció, rejtett dramaturgia – a fejtartás, tekintet irányának jelölése, a kifejezés, feszültségkeltés technikája – is benne foglaltatik. Nem véletlenül íródnak jelenetvázlatok, szereposztások a jegyzet lapjaira. Kalapok, boák, gallérok – súgják a kosztümtervet, tárgyak – a díszlet kellékeiként kínálkoznak. Minden alkotóelem itt van az író közelében. A *Tükkör* semmilyen irodalmi apparátus által nem szűrt szöveg, nem túri a „felettes” irodalmat. Sem a „beállított” szavak, sem a „modern kifejezési eszközök lazasága” nem kell neki. Ez a *Tükkör* „a nagy arányok szabályosságával felismert, megtanított, s ezzel unalmassá tett igazságainak konvenciók gyűjteménye” ellen íródott. Életek nyílt, lezáratlan, szándéktalanságában beszédes szövegek könyve. „Ha megérezem, hogy irodalom, amit velem közöl az élet, azt már ki is vágtam magamból, és a kutyáknak vettem.”¹⁰ E sorokban megfogalmazott szemléletmódból következik, hogy a jegyzett események néha bántóan triviálisak, a szereplők szinte zavarón hétköznapiak, csupasz egzisztenciák, de ha írókról-művészekről esik szó, ők is azokká válnak Móricz lapjain. Az orvos tanársegéd szobájában felhalmozott műrecek riasztó sokasága egyenesen a foglyul ejtett lét paradigmája. Válogatásunk utolsó darabjában, zárásként, a klasszikus tárgyleírásból kafkás vízió válik a kloroformszagú kultúráról: „a végén nem maradt a halom tarkabarkaságból más, csak a hernyó”,

⁷ Uo. 3983, 3995.

⁸ *Napló*, 1934. szept. 27.

⁹ *Babits Mihállyal a Garda-tón = Tanulmányok I.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 970.

¹⁰ Uo., 973.

türelmes féreg, amely „e tárgyak iránt ajándéku! dobódik be a tömött szobába, hogy ennek némaságát és fullasztó csöndjét a szükséges élőlény elevenítse meg”.

A Tükör-szöveg bővelkedik Móricz reflexióiban: „Hogy viseli a finom és szépen kikészített bőrét”, „Huh, de nagy orra van.”; „De szép vagy így”. Ha felmerülnek e méricskélés közben kérdések, azok csupán másokra, a test mögötti, általa közvetített gondolatokra kérdeznek. Ha nincs érzékelhető válasz, maga a testnek a leírhatósága is veszélybe kerül. „Általában kínos és érthetetlen, hogy nincs test. Múmiák élnek és járnak a világban, ruhák, csodálatos rossz ízléssel szabott ruhák.”

Ez a látvány több mint látvány, az összefüggéseiben lényeges, amely mindig testileg érintett: „a körmei oly tisztára kapartak, pénzt hoz az államnak”; „puha bőrét, amely a vértelenségtől elefántcsontsárga volt, odaadta a kevés szélnek”. Még a zene is „oly sima, mint az igen-igen finom selyemszövés, ha végighúzzák a seben”. Pár sorral lejjebb az író a Wiener Koncertverein hangversenyén számolja a Vigadó termének gyertyáit: „A teremben van két nagy csillár, egyenkint 200 láng x 32 = 6400 gyertyafény, a kettő 12.000 s a tükörüvegekkel, amíg visszaverik, felével több, még 1000 gyertya külön, úgyhogy 21.000-re lehet tenni.” Nekem erről semmiféle valóságosság nem jut eszembe, inkább az orientálatlan érdeklődés, a szemrevételezés izgalma. Balassa Péter a regényekkel kapcsolatban látja ezt a móriczi „mértékvetelő tevékenységet”,¹¹ más összefüggésben, az író ösztönös okosságát, a kicsiségben és hétköznapiságban rejlő szenvedéstörténetekre irányítva a figyelmet. A *Hadikölcson* című írás jegyzetszerű formájában is feltűnik egy rövid abszurd egysoros: „A sovány nők megindultak a takarékpénztárak aranyozott rostélyjai felé”. Egyikük látványa – „úgy áll, mint isten szegénye, özvegye, árvája” – a sorsfosztottság testi jelképe: „vállából előrebököl hosszú, vékony finom nyaka”. Az arcok és vonások ezeken a lapokon miniatűr elemiben élnek. Apró elmozdulások, a különféleképpen szétnyíló száj, mint egy előadáson felhúzódo függöny, sokszor szerepel. Janka profilja „plasztikusságból kiszökő foltosozatot”, az Üllői út fekete fáit „rézkarcban elgondolt”-ak „sőt, mintha a festékrétegek nüansznvi egymásra rakódását is látná az öregúrra tekintve: „a feje búbján vannak ezüstös színek sötétebb árnyalatban rakva fel”. A portréalkotásban az arc szövegszerű leírásában, jelentésé válva rajzolja ki előtűnk térbeli alakját. Móricz éppen e jelentésadásban vitatja el alakjaitól a háromdimenziós teret, olyanformán, ahogy a tükörkép visszatekint: „a kényelmesen sétáló fekete csuklyás rendőr mintha síkban volna föltéve az utca függőlegesére”. Az arcok lineáris jelölők kontextusába kerülve megkülönböztető paraméterek, színek, egységek, egyéb vonatkozások részletei. Mindez Móricz olvasókönyve.

Az író számára a lét folyamatosan közölhető. Sokkal színesebb világ, sokkal fecsegőbb, nyolc-tíz soros körmondatok nyelik magukba a lépdelve kibomló látványt, amely sokszor a groteszk felé hajlik. („A nyak rövid, de így szép, s igen vékony lánc vonala jelzi, hol kell a hóhérnak elvágnia.”)

„Ha az Irodalomban élek, s nem az életben, akkor megrajzolom a szorongó figurát, s ezzel egy dickensi figurát rajzolhatok, tehát folytathatom a galériát, amit az életet meglátó írók kezdtek. De én nem akarok galériát gyarapítani: én csak hajlandó vagyok őszintén közölni a valóságot. Nekem nincs meg a műveltségem, hogy tudjam, hogy ilyen típusú alakokat hogy állít be Proust. Én nem vagyok kíváncsi arra, hogy más hogy rajzolta meg. Én csak egyszerűen és közvetlenül leírom, amit érzek...”¹² Kiszabadulási vágy a már olvasott, látott kultúra logikájából a tapasztalat folyamának folytonos jelen idejű logikájába. Nincs történeti kontextus? Történelem utáni gondolkodás lenne? Talán e jegyzetekben igen. „Azt írtam a múltkor, hogy: »az író ott kezdődik, mikor elfelejti, amit az iskolában tanult.« Ezt én véletlenül írtam le, de igaznak érzem.

¹¹ Leonóra papírjai, Jelenkor, 2003, 12, 1145.

¹² *Napló*, 1934. jún. 1. = Móricz Virág: *Tíz év*, I., Szépirodalmi, 1981, 189.

*Mindent újra kell kezdeni, mert minden el van rontva. Az írók rátelepszének az utódaiknak a lelkére. És ez szörnyű.*¹³ Ezért kerülnek hát a kéziratos kötetek a könyvespolcra.

Néhány kereknek látszó arctörténet, kis jelenet, naplószerű oldal kiemelkedik a jegyzetkötegből. Ezért ennek az első válogatásnak éppen az írások kereksege és műfaji sokféleségének bemutatása volt az alapvető szempontja. A szövegben ugyanis az olvashatót olvasandónak értelmeztük, követtük az írásképből elrejtett szándékot. A kuszán lejegyzetelt párbeszédet megszakítja a gyöngyírási folyószöveg, ami akkor és ott épült kézre – s épül most előttünk olvasás közben –, ez még mindig csak belügy, ha van az írónak ilyen, az övé vagy a miénk, a mi új benyomásaink Móriczról.

Nem klasszikus olvasókönyvi szöveg következik most, hanem a Móricz sajátjának vallott „*laza írói halmazállapot*” megfigyelései. Az ihlet „*papírértéke*”, ahogy Füst Milán találóan mondja: „...hallasz egy jó beszélgetést a villamoson. Az leírva legtöbbször semmit sem ér. És mért nem? Mert nem te »alkottad«. És mi az, hogy alkottad?»¹⁴ A beszéd egyáltalán nem tartozik megfelelési kötelezettséggel „*a*” realitásnak, s Móricz oly sokszor hivatkozott igazságreferenciájának, mint ahogy az írás sem. Prózában pedig lehetetlen beszélni. Mi az a processzus, ami Móricz Zsigmond esetében – Füst szerint – nagyszerűen megy végbe? „*Vagyis amit a villamoson jól hallottál, azt a képzeletednek azonnal át kell alakítania a papír igényeinek megfelelően.*” Mi a papír igénye? Más-e a gépbe fűzött, publikálásra szánt írás, mint a kabátzsebre dugott? Mintha a nyomdában készre tördelt könyvek helyet cserélnének a kéziratos könyvekkel. Az előzőek anyaga megsárgult újságpapír lesz, a művek kötetbe sorolódnak, ezrek olvashatók. Ez utóbbiak titkosak, sorszámmal ellátott, márványozott kemény kötésű példányok, aranyozott lapszéllel. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a *Tükör*, bár jegyzet alapú, nem üzenetképtelen, ez a sajátos papírforma pontosan odaillő, lényegét érintő írásmódjával új olvasattal egészíti ki a móriczi szövegeket.

*

A szövegeket keletkezésük időrendjében közöljük, mai helyesírás szerint, a jegyzetelés jellegzetes rövidítéseit feloldva. A tépett lapok összeillesztésével az értelemszerűen ki-következtethető betűk hiányát jelöletlenül pótoltuk. Az olvashatatlan és bizonytalanul ki-vehető szövegrészeket szögletes zárójelbe illesztett három pont, illetve kérdőjel jelzik.

Cséve Anna

Móricz Zsigmond: Tükör

Tatabánya

1914. jún. 1.

A vonatról a telep felől kell leszállani. A pünköshti nép kicsődült a magas kerítésre és leszállt a vonatig a meredek lejtőn.

A vonatból kiszállt egy fiatal lány, olyan 22–23 éves, a legtúlzóbban modernül, de ízléstelenül öltözve. Az arca púderes, fehér, különben is sápadt. A ruhája selyemköpenybe szorítva, térdnél az övvel. Fekete szalmakalapjáról szerteszét mered 4–5 strucctoll. Kalap nélkül, veres blúzban jött ki elébe az anyja. Megcsókolja a száját s a kezét. Hozzásimul.

Egész kokott.

A gyáriak lányaiból rendszeren efféle lesz, a fia tanul és lesz korán idegrokkant ügyvédjelölt, tiszt...

¹³ Uo.

¹⁴ Füst Milán, *Napló* II, 438.

¹⁵ *Tükör* II. 855–856. Kiss Ferenc tulajdonából

Az itthon sápadt, sárgán fakó arcú lányok hogy megnézik, összehúzott szemmel.
A parasztlányok cifra hajfonata feltűzve a fejükre három fonatban.¹⁵

*

Lassan szítál az eső. Olyan vékony sugarakban, hogy csak a fény rezgéséből venni észre. A levegő annyi vízpárát hord, amennyit csak elbír, s tömött és elveszi a szemközti hegyoldal máskor oly éles vonalait. A tömör eső súlyosan nehezedik most össze, mint a felhalmozott érc, s a zöld fű kicsúszott a lába alól, s egy helyen hosszú seb van belemetszve keresztül, de már az is kezd behegedni, a sorokban zöldellő krumplibokrok fedik.

– Meg van bolondulva a kis mozdony. Erős sistersgéssel ontja a füstöt, oly bőséggel, mintha mindenestől füstté válna. Magasra száll a füst, fel a hegycsúcsig, legalább azt is eltakarja, aztán szétoszlik, elfoszlik a csöndes szélben, s az el nem égett, életre menekült, szénmolekulák kutatva néznek letelepedési hely után. A palatetőre, a fák lombjára ülnek, mintha leszállnak a galambok az ereszre, a ravaszabbak az emberek tüdejébe lopóznak be, ahol a bacilusok örömmel fogadják őket, s mindjárt ágyat vetnek belőlük maguknak.¹⁶

*

Losonc

Áh, az öreg úr, az jó alak.

Délután fél ötkor bemegy a kávéházba, ahogy belép, körülnéz. Az első dolga, hogy körülnéz, és senkinek nem köszön.

Akkor odamegy a törzsasztalhoz, és sorra kezét nyújt, csak úgy az ujjai hegyét, s lehajtott fővel, fölsütött szemmel jól megnéz mindenkit, mintha a szemüveg az orrán volna, mert a szemüveg fölött szokott az emberek szemébe nézni, s ettől igen megszokta ezt a fejtartást, amellyel az ökor dugja be előbb egyik, aztán másik szarvát az ajtón.

A pincérek elősietnek, s valósággal lefejtik róla a kabátot. Érthetetlen, hogy oly nehezen jön le róla; a bárányt könnyebb kifejteni a bőrből.

Aztán leül az asztalhoz. Nem az ablakon levő végére, mert ott huzat van, nem a belső végére, mert ott a pincérek lökdösik az embert, hanem középre.

Nagyon morózus. Ő a legmagasabb ember az egész társaságban, s a feje egész rózsaszínű, mint az újévi kopasztott malac. Rózsaszínű a nyakától a feje búbjáig, egyenletes rózsaszínű, minden színárnyalat nélkül, ősz haja alól a bőr épp oly rózsaszínben világít ki, mint az orra tája, még a bajusza is valami sárgás patinájú, piros színt játszik, csak a feje búbján vannak ezüstös színek sötétebb árnyalatban rakva fel, s lent a tokája és a nyaka, amely a ragyogó fehér krágliba van beillesztve, pirosabb, ami érthető, ha tudjuk, hogy a vérnek is súlya van.

Van neki kis csókcsalóatója is a rózsaszínű ajka alatt, és fehér cigarettájának rózsaszínben ég a vége.

Fogja a lapokat és felszedi.

Fölteszi az aranykeretű szemüvegét az orra nyergére, olyan távol a szemétől, hogy az ember azt hiszi, a szeme odáig sem lát. S hosszú arcát nekiszögezi az újságnak.

Fokozódó figyelemmel olvad bele, semmit nem hall, nem lát. Ez bölcs diplomata, aki nem árulja el magát.¹⁷

*

Katonaorvosné

Figyelmesen előrehajtja az arcát magas nyakán, amely a barna blúz nyílkivágásából előkelően emelkedik ki. Izmos erős nyak, amely a nevetésnél kissé megdagad, kedvenc

¹⁶ Uo. 1404–1405.

¹⁷ *Tükör* V. 3065–3067. OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

mozdulatával a füle cimpáját érinti meg nyakához támasztott erős és telt kezének hosszú ujjával.

Ha mosolyog, sajtáságosan vonja fel összeszorított ajkát és fogait nem mutatja, inkább a két szájszéle nyílik meg egy parányit, mint ajkainak közepe.

Kitartóan néz erős barna szemével maga elé, s gyakran lesüti a szemét s kicseréli a másik kezét, és széttárt ujjával oly könnyedén érinti az arcát, de csak egy pillanatig, az ujjai mindig játszanak.

Némely helyzetben, jobbról nézve a profilját, olyan, mint egy ötéves gyerek, aki nagyra nőtt és most nem leli helyét a társaságban, mert nincs itt helye, s szemben az ura ahogy előrehajlik, mint ő, vén színész markáns arcával, szinte ha le akarna ereszkedni ugyanarra a gyermekes nivóra, hogy a felesége felvont szemöldökét és butus babaarcát magához hasonlítsa.

Balról nézve a 3/4-es arcát olyan öreg, hogy az 50 éves megaggult, szikár arcát látni, ezt a mindenben csalódott és mindenből kiábrándult arcot, amely mellett az ura nagy szemű, nagyszájú fiatalra nyüzött könnyelmű arca éles örök ellentétül marad.¹⁸

*

*Profil az ablakon*¹⁹

[1914.] Nov. 15.

- De szép vagy így, de szeretném ezt a te profilodat így, árnyképben.
 - Csinálja meg.
 - Nem tudom. Nem is tudná senki, mert ez nem egy röntgenfelvétel, egy mozgó plasztikusság nélküli, de a mozgásban plasztikusságból kiszökő foltosorozat. Gyönyörű az orrod.
 - Jó óriás.
 - Nem.
 - Szörnyű szép.
 - Nem.
 - Ronda.
 - Gyönyörű. Határozott. Karakterisztikus.
 - Az igen. Egyéb sincs a bófámon[?] csak egy orr. Pedig a szájam elég gyöngéd alatta.
 - Ez a karaktered is, ilyen határozott jellem alatt gyöngéd vonások lebegnek.
- Nevet.
- Mint a zászló kormányrúdján a lobogó selyme...

Nem szól, mosolyog, kissé biggyedten, semmibe véve. Az orra ki-kiszökik az ablak szürke hátterén, és pillanatonként más lesz az arca, az arcvonalban dundi kis iskolás gyerekarca, ha az arcél látszik, markáns, éles fej, éles eszű tudós, matematikus arca, szinte férfiasan biztos és erős, mintha a XVIII. századi enciklopédistáink, Montesquieu-nek az arca jutna az ember eszébe.

Szaporán varrja a gyerekek kötényére a gombot.

Egyszerre csak eltűnik az ablakról, s a sötét fal háttérébe esve fény ömlik az arcára, és a jól ismert enyhe, kedves, házias feleséget látja. Gondolkozva néz rá, mi minden lappang az ember lelke és élete mélyén.²⁰

*

Hadi kölcsön

A vasrács aranyozása már erősen oxidálódott, a plafon tapétája megbarnult. Az ablakok előtt, mint a méhköpi nyílásán egymásra tömörülve, összepréselve állanak az emberek. Egymást nyomják, tolják, ha valaki ki akar bújni e csoportból, olyan tolakodás

¹⁸ Uo. 3068–3070.

¹⁹ Móricz első feleségének, Holics Jankának a portréja.

²⁰ *Tükör* VI. 3593–3594. Kiss Ferenc tulajdonából

[lesz], a hátul jövők mind helyet akarnak nyerni. Úriasszonyok elviselik, hogy egész testükön nyomják idegen férfiak, máskor, ha megérintik elájul, de most pénzt hoztak be, pénzt az állam számára, a háborúra.

Egy gépész.

– Kérem, lekéselem, mikor jöjtek?

– Jöjjön a jövő héten. – Mit kéne a jövő héten?

– Mit akarok mondani, 50 koronát kivenni.

– 50 koronát kivenni.

Előkelő tiszt.

– Ne tessék bemenni, kérem, a főnök úr nagyon el van foglalva – síró alázattal.

– Mihály!

– Tessék.

– A [...] elfogyott.

– Igen.

Bejönnek, zavarják.

– Mi tetszik?

– Egy ívet.

Másik, szakállas, zömök úr.

– Lehet délután is?

– Hogyne, kérem.

És nem elégíti ki; mindenkinek félfelvilágosítást ad.

– De mégis, mikor lehet?

– Éjjel-nappal.

Egy kicsit mosolyog az úr.

– Este meddig?

– Este 8-ig.

– Akkor jó, kérem.

Elmegy.

Neveket kiáltanak a többi helyeken.

– Kocsi Mihály.

Zúgás, mint a vasúti várótermekben.

– Hova tetszik menni, nagysád kérem, kérem szépen, erre tessék, nagyon el van foglalva.

A tiszt úr, előkelő, kissé kiborotvált állával mégis soron kívül intézte el a dolgát.

Nagy bársonybundákban izzadoznak idősebb nők, mellettük posztóbundások perziánér gallérral, nagy prémkalap, kedves szikár, kupori, krajcáros ténsasszonyok, akik egy óráig alkuszna a piacon és nem vesznek, spekulálnak, zároltat vegyek-e vagy nem.

– Azt nem lehet eladni, se kevesebb, se több nem lesz. Azt kellett volna kérdezni. Kis pénz? Ez is nagy pénz, nem kicsi. Kell egy másikat kérni.

– Én hozok egyet. S lerakja a tömérdek pakkot, amelyet most vásároltak és idegenül, szokatlanul tétován elindul a rendes ablak felé, hogy egy más lapot szerezzen, ahelyett, amit elveszített.

Az előkelő tiszt, aki oly furcsán van nyírva, hogy ahol a haj végződik egész apróra leszedi, a nyakán füle körül magasra stuccolva, a szakálla is le egész arcig apróra nyírva, de a fejtetején s az állon dús és nagy a szőrzet.

Egy tömeg, amelyik mind a középrétegből való.

– Hogy hozzák a pénzt... Mennyi.

Vadonatúj nagykendő, kockás szövésű, finom, bekötött fejű nénik, akik hozzák a könyvecskéiket és nagy nehéz pénzek, a százkoronások mind átmennek

Kis öreg néni, a barna kendővel a fején, nagy régi posztókendőjében lassan totyog előre. Kétezer forintja van bent, nyolcszázat oda akar adni.

Vastag, csöndes mesterségű iparos a lányával, aki fehér szalaggal épp olyanra alakította kis gömbölyű fekete kalapját, amilyenel tavaly Aczél Ilona játszott a kokottat. Ez egy olcsó és feltűnő ötlet a kalapban.

– Most mutasd a könyvet, nem is tudom mennyi...

– 1500 koronát írjal – mondja az apa.

Szegény vénlány, az arca tele van piros pontocskákkal, a szája körül az a fájdalmas vonás, amit a nemi kielégítetlenség hagy ott. Kis piszkos, a csuklója oly sovány, az ujjai oly fehérek s a körmei oly tisztára kapartak, pénzt hoz az államnak.

Az apa felteszi az aranykeretű cvikkert az orrára, annak is a hegyére, ugyan hogy áll meg, [mint] a vastag apának vékony, csontos lánya.

– Ezt jól megcsinálták – nevet a fess, magas homlokú jogászgyerek álmos, fáradt, meglumpolt szemével s keretelen üveg cvikkerével és szaporán magyaráz – most forgótöke nincs, kivenni úgyse lehet, hát mindenki szívesen adja oda, így legalább kamatoz.

Fess nő, sziliszkin²¹ boa és kabát, igen elegáns, selyemruha, korall fülbevaló, nagy posztókalap, kis frufru a kerek arc fölött, vastag puha nyak, szürke szemével elnéz, ahogy to-vamegy, magas kalapja a fölemelt struccollal.

– Délután nem lehet jönni?

– De igen.

– Mert most dolgom van.

– Hova jár?

– Takarítani. De ott csak azt írtam alá, hogy Anna.

– Akkor itt is úgy írja.

– Vágó Anna, igenis.

Aláírja, a keze bőrébe beleette magát a sok évi súrolás után a fekete piszok.

Sovány nőcske, zöld kosztümje egészen friss és új, oly zárt, vékony, sápadt; csupa sápadt és sovány nő hozza a pénzt. A sovány nők megindultak a takarékpénztárak aranyozott rostélyai felé, s amit elvontak maguktól, amit a konyhapénzen, az elmulasztott hangversenyeken, a meg nem csinált báli ruhán, a gyerekről hiányzó csinos kis prémsapkán és boán, amelyet oly fájó szívvel halasztott évről évre, a kis cseléden, aki pótolná az ő munkáját a házban, a sok apró, pillanatnyi sebet vágó, de gyorsan beforró hiányok sebecskéin megspórolt pár ezer koronát. Óh, igen, a férjem is hozzájárult, mert már évek óta kellene egy második könyvszekrény, de csak polcot csináltatott, a cipője széles és vastag, de csak benne jár, a ruhája igen jó szövétű, de maguk vették, és nem úgy rendelték, így 20 forintra olcsóbb, s a kalapja négykoronás, de azért csak oly jól megteszi, mintha egy 20 koronás szőrös kalap volna a fején, ami oly jól állana neki.

– Negyvenezer korona.

– Irma, gyere, te is írd alá!

Nem írja alá. Nem szól. Sápadt, sovány és kedvetlen. Haragszik. Fél. Félti a pénzt; a vastag zömök ura beáll a sorba a magas homlokával.

Ő leül egy székre, és mereven néz maga elé.

Azért nem ment le a Riviérára, azért nem ült hajóba a nyáron, mikor a nagy kirándulást csinálták, azért utazott másodosztályon külföldön, hogy most a pénze elmenjen. A hozomány.

²¹ Sealskin, vagyis medvefókából, házinyúlból vagy pézsmapatkányból készült szőrme.

Úgy áll bánatosan, vonalakba törve, harangszerűen szétröpül a szoknyája, a fején félrecsapva a kalapja, a kacér, fess ezüstzöld kalap, a paradicsommadár rájerral,²² s az arcáról feltolt fehér apró fekete pettyes fátyollal, hiába, semmi sem sikerül neki.

A fehér, a vérszegény sárga nyaka mereven áll, a két karját görcsösen dugja be a muffba, amely barna prémcsíkokból és acélkék selyem sávokból áll, a könyvet az utolsó percreig a markában tartja s odaáll a férje mögé, bekarikásodott szomorú szemével; odaadja a könyvet, kiadja az ujjai közül, mintha a halálra adná.

Jön és aláírja.

Míg aláírja, beírja a Budapestet, aztán a nevét, Dítl Vilmosné. Beírja a Budapestet, amit az ura kihagyott, rendszeres nyugodt lelke nem hagy úrt.

Egy kicsit átalakul, a kabát, amelyet feltolt a nyaka, mintha legényesen, panyókásan állna, az orra hegye piros, sovány arcocskája előreszegül.

Az ura visszanéz, ideges, az arcát kaparja, nézi, hogy hol az ív.

Most odaadta, s újra összefonja kezét a muffban, s hátradobott vállából előrebókol hosszú, vékony finom nyaka, úgy áll, mint isten szegénye, özvegye, árvája. A kifosztott, kiforgatott; csak mély csüggettség, kimerült szomorúság és vértelen fáradtság látszik rajta.

Már ott az ura az ablak előtt. Már odaverekedi magát, s nem történik semmi, csoda nem jön, hogy megmentse a pénzét. Újra szól, a férfi komoly s a szó miatt lemaradt, megint elébe tolódtak.

Úgy örül ennek, mintha ezzel két perccel tovább lenne az övé a pénz.

Megfogja a szoknyáját, kihúzogatja, lesimítja.

Pár szó, a férfi beszél a könyvről.

– Így kell kitölteni.

– Jó.

Egy nagy vastag bundás úr kitolódik közülök. Ah. Ahogy odanéz, a férje az ablaknál áll. Ah, végre ott van.

Úgy áll mögötte, sebesülten, mély és fájó srappellövés.

Negyvenezer korona...

A férje beszél valamit.

– Estefelé kész lesz, lehet érte jönni.

Pár pillanat múlva egy kis sárga papírt tart a kezében, ez ma a 40.000 korona; ebben a pillanatban ez a hozomány, a kincs, ez a kis, tenyérynyi sárga papír... Ah, el lehetne ájulni.

Szédelegve lép vissza.

– Bemegyünk az aláírás miatt – mondja halkán suttozva a férfi, orvul, ahogy a nászéjszakán meglopta a bizalmát.

Szótlan, fáradtan, szerencsétlenül lépked, utánavonszolja magát.

S a nyomorult, úgy tesz, a világnak játssza, hogy no mi... mintha nem tudná, nem értené... mintha mondaná, valami bajod van? szédülsz? a rossz levegő miatt...

Előrelép, az üvegajtót nyitja. Utánamegy. Talán itt még történik valami... A csoda... Hátha nem érvényes.

S a férfinak csak arra kell az egész, hogy a kávéházban elmondják neki, hogy „áh, látam a 40.000 koronát”!

Kijönnék, ahogy bementek, valaki azt mondta:

– Kérem, jól van – s elfordult.

Ez is fölösleges volt. Egészen semmi.

Kijött, utána az ember.

Az ajtó bezárva, a mellékkijáraton el, mint a szédelgő.

²² Díszítéssel (francia)

A csípős szabad levegőt sem érezte most.

Szédelegve le a villanyosmegállóig.

Ott megállt, fáradt hullamerevséggel, s a puha bőrét, amely a vértelenségtől elefántcsontsárga volt, odaadta a kevés szélnek. A szeme kimeredt s oly mély karikás volt, az ajkai, mint sok sírás után, duzzadtak.

A férfi ideges halkán egy-egy szót szólt, hogy nem jön a kocsí, – s meg volt elégedve. Sikerült.

Szivarra gyújtott. S úgy mozgott az asszony körül, aki nem vett tudomást róla, ahogy a beteg nem látja az egészségesek sürgölődését. Fárasztja az öröm is.

Elfordul, előrejön több lépést, mintha a villanyost nézné, az ura elébe áll s úgy tesz, mintha a beteget kímélné.

Zsúfolt kocsira fel akarja ültetni. Egyszer megfogja a karját.

A 3-ik kocsí üres, felülnek. Az asszony egyedül, fekete a szeme és karikás. Mereven ül, a férje a peronon szivaroz, s pénzes kis tárcájában kotorász.²³

*

Fürdő

– Elájultam.

– Ah.

– Igen, de elébb kimásztam a vízből.

– Elvesztetted az öntudatodat is?

– Nem, mert mindjárt odaszaladtak és végigöntöttek vízzel.

– Így eresszen el az ember.

– Tudja, hogy én sose ajultam el, én mindig szerettem volna egyszer elájulni....

Ahogy az ágyban feküdt, úgy elernyed. Az ura melegen ölelte át és hozzásimult; végigsimogatta a meleg testét s az ujjai megmaradtak a puha szőrbozótón, azt fésülgette, simogatta, mint szokta, ha így melegen beszélgettek, összebújva.

– És a kabinba újra.

A férfi megmarkolta kissé görcsösen a kevés, vékony, hosszú szőrű csomót s felnézett a felesége fejére. Apró hurkákba volt fonva, csavarva a haj. Ezért mindig bosszús volt, mert ez a házi gondörítés nagyon rút és nem elég sikeres. Látta, hogy az asszony hogy dolgozott rajta.

– Le kellett ülni sokszor. Úgy kellett ott állani a tükör előtt.

– Talán éhes voltál.

– Nem... De lehet... Még jó, hogy az almát vittem.

A férjet ez is bosszantotta, eszébe jutott, hogy pakolta valami gyűrött papírba az almákat.

– Milyen egy ügyes nő vagy te – mondta neki a barátnője akkor. –Tudod, ez jó lesz.

– Fiam, van ott büfé – szólt rá simán a vastag zsidó asszony, s a barna szemei bámulva meredtek a paksamétára, oly gyerekes csodálkozással.

– Igen, de én így akarom, csak, hogy legyen, tudod!

Most az szúrta meg, hogy ez az asszony látta-é a felesége loknijait?

– És ő látott így?

– Hogyne... De az izét a fejemen nem. Kalap volt már rajtam... De az milyen jó frizurát csináltatott. Nagyon ügyes, és van hozzá haja. És hogy ki volt festve.

– Hol festette magát?

– A kabinban. Piros és fehér. Az ajka is kipirosítva. Éppen olyan volt, mint a másik.

– Melyik másik? – s az utcai lányokra gondolt, talán ezekre céloz.

²³ Uo. 3766–3786.

– Volt ott egy szőke nő, éppen olyan, mint egy görög istennő, abban a vékony ingben, ahogy hozzátapadt, gyönyörű volt. És az arca, na hát, fürtelem. Pisze, fakó, olyan kerek szőke arc. És olyan kis felálló pisze orr. Csak a szája volt szép rendes. És egyszer csak elkezdi magát festeni s nézem, milyen szép nő lett belőle! Fehér arc és piros, és pláne az ajka szép, hát a fehér a pirosban, az orra is egész jó volt, csak érteni kell a pisze orrhoz, már jó. Hát Zné is hozzáfogott púderezni magát ott lent a tükör előtt, de ő mégis festeni felment a kabinba, de az a szőke minden zsen nélkül csal ott nekiült. Mondtam Znénak, hogy te, én nem merném magamra kenni, hogy elrontja az arcom.

A férj szórakozottan játszott az ujjával, egy mélyebb érintésre az asszony felszisszent.

– Na – s odakapott.

Megcsókolta azt a tiszta arcot, amely oly kendőzetlenül élt neki, olyan fiatal volt így, olyan pufókos kislány.

– De a körmeim milyen illatosak – s már sietve visszakapta a kezét, a hegyesre vágott és rózsaszínűre emaljzott²⁴ körmeit mosolyogva nézte. Ez az egyetlen volt, amire néha gondolt a testén. Szép alakú, hosszúkás körmei voltak, de azelőtt nagyon elnyúzta szegényeket, mindig foggal rágta és berepesztette. A férje kezdte manikűrözni, még tán lány korában, azután is néha.

Most megfogta a kezét s lehúzta. Kis ellenállást érzett, s már tovább gondolt.

Az asszony kicsit, igen halkán babrált, egy pillanatra őt is megfogta a közelség, a test érzése, aztán, hirtelen felkapta a kezét.

– Úgy levágta az a marha.

Megnézte az ujjait szigorú szemével, összehúzott szemöldökkel.²⁵

*

Sérelem

[1914.] nov. 29. vasárnap

Nagy haja szét volt dűlva az éjszakai alvás után. Reggel nem rohant ki, mint szokott, az újságért, tudta úgyis, hogy még nem jött meg, bár kilenc óra. Felrántotta a papucs helyett használt régi cipőjét, amelynek az oldalán olyan lyuk volt, hogy a világos sárgás harisnya kilátszott rajta. Csak kabátot vett, a vastag, vörhenyes régi téli ruha kabátját a háloíng fölé, amely szintén egy használatból kivont, feslett elejű rendes ing volt.

Az ebédlőt már némi csodálkozására rendben találta; a Pesti Hírlap ott volt az asztalon.

„Új csata Lovicznál.” A németek újra csatába kezdtek. Hát mégiscsak veszítettünk ott, úgy látszik. „Hindenburg főmarsall”, hm, tegnap még csak tábornagyot írtak. A klozetba is magával vitte a lapot, s egy érdekes cikket talált benne a házbérfizetésről. Gondolkozott egy keveset azon, hogy ezeket az ilyen statisztikai eredményeket mért nem lehet irodalmilag felhasználni. Úgy látszik, azok, akik a tömeget a tömeg számára leírják, egyszerűen efféléket ollóznak bele a regényükbe. Holmi hajlamot érzett rá, hogy ezt a cikket félreteszi, de mennyi cikkről gondolta már ugyanezt. Azt is tervezte valamikor, hogy a háború egész újságalériáját összegyűjti.

– Ez érdekelné fogja őt is – mondta, felállott s a konyhába ment.

A feleségét nem találta ott, de egy szelet pompás húsos szalonnát látott az asztalon, erre rögtön gusztsusa támadt, kivette a kenyértartó pléhdobozból a kést, kenyeret, s szelt. A szalonna vége csaknem fekete volt, gyerekkorából visszapattant az emlékébe egy disznóölés Tügyön,²⁶ ahogy a hóban szaladt a hosszú lábú szerb disznó s ütötték, mert nem

²⁴ Bevont (francia)

²⁵ Uo. 3975–3979.

²⁶ Prügön

hagyta magát szépen leölni, akkor tanulta meg, hogy az ütés helye a szalonnán kék és barna lesz.

– De rendetlen maga, nem bírja megvárni a reggelit – szólt a felesége türelmetlenül.

– Nem akarok reggelizni, csak épp harapok.

– Milyen az a szalonna?

– Szegény disznót megütötték – mondta gyöngéden.

– Ütéses szalonna – szólt bele az anyósa, aki teljes erejéből sürgött-forgott a konyhában, s éppen úgy félt a fiatalasszony kritikájától, mint ő, s mint mindenki.

– Hát, ha ennivaló szalonna, mért van itt? Akkor nem kell elhasználni.

– Hogy fekete, nem tudtam, hogy Zsiga megeszi.

Ő csak ette, s még egy darabot szelt le belőle, de most már vérszemet kapva, hogy úgy is lehet, levágta a feketés részt, félretette, s a sima fehér darabból nyesett egy szeletkét. Nem sokat, mert nyomást érzett a gyomrában, már egy hete rossz a gyomra, s most nincs kedve, mint azelőtt, mindjárt kikoplalni, a felesége után járt a szeme, mint hű kutyáé, aki csak úgy ösztönszerűen akarja eltalálni annak a jó vagy rossz kedvét.

– Hát ez a csupor miért van itt, már nem emlékszel, hogy tálcára szoktuk tenni.

Ilka felnézett, az ajtóban guggolt, mint egy cigány gyerek és cipőt subickolt, morcos képpel nézett éles barna szemével oda, mi az már megint.

– Én tettem ide – szólt az öregasszony, s volt egy kis idegesség a szavában, de nem mert visszautasító lenni.

– Nahát, nem szoktuk így telerakni az asztalt.

– De akkor meg – s a tálcát nézte, amit a lánya elővett – igazán tele lesz minden...

Mozdulni sem lehet.

A fiatalasszony csak nem akart szót szaporítani, hogy dehogynem lehet, tálcára rakta a kávéscsészéket...

Bement a szobába, amely a konyhával összenyílt. A kis Virág az ágyát vetette meg. Egyszerre látta az öt éves csöppség csodáját, a három párnát alóla, rá a dunnát.

Elámulva nézte, hogy birkózik a nagy feladattal, nem segített neki, látni akarta, mire jut ez a hangya. Még a másik dunnát is rá, elől behajtja, feltűri, mint az anyuka.

– Nahát, ez nagyszerű – nézd, hogy veti az ágyat.

– Nagyon örülök neki, hogy a tiszta ruhájukat bepelyhezik... Hagyd abba, hagyd abba, fiam.

– De nézd, egész szabályosan csinálja.

– Tudom, ismerem. Te még nem tudod reggel megvetni, fiam, este már megtudod.

Hogy néz ki az ágy, látod. Majd megcsinálom, eredj odébb.

Az ágyvetése az mindig nagyszerű volt, sokszor megbámulta, hogy tud ezekből a különböző holmiból egy szabályos építményt kihozni.

– Majd ha ilyen nagy leszel, fiam, te is meg tudod vetni.

S a feje fölött elég magasra tartotta a tenyerét.

– Hogyne – szólt békésen az anyuka.

– Igaz, ez érdekes. Egy cikk van itt a házbérfizetésekről, olvastad?

– Azt nem.

– Hát mit?

– A kárpáti harcokat.

Leült a díván sarkába és olvasni kezdte a cikket. Mikor azt olvasta, hogy 1300–2000 koronás lakók a cikk szerint kényszerűség nélkül alkuszna a lakbérrel, ahhoz a szóhoz, hogy hadba vonultak, odaszúrta, hogy sőt „a be nem vonultak” is. Ezt a saját esetének tartotta, s most megsértette vele a feleségét álarc alatt, mert ő kényszerítette rá, hogy a házmesterrel és a háziúrral alkudjon; bármilyen simán és sikerrel járt is ez az alku, mégis kényelmet-

len volt neki s most intézte el. Már szégyellte is magát ezért a csúf bosszúállásért, s egész lehangelődve és szórakozottan olvasott tovább, szerette volna, ha feltárhatná a felesége előtt a komizságát, de tudta, hogy az nem lesz célszerű, mert még tovább nő a tűz, míg így elaludt, mint a gyújtogató gyufája, ha kialszik, s ő maga örül neki, hogy nem lett baj.

Az ajtó nyílt mellette, s a lány jött, a kezében lógtatva a frissen jött Világot.

Odanézett, feldühödve azon, hogy a lány annyira közönyösen hozza a lapot, és nem siet átadni neki. Terka már mosolyogna s hozná, mert az mindig megnézte, hogy nincs-e ott a neve a lapon... Kikapta a kezéből.

A vezércikk. Jászi Oszkár.

– Nem engedte kiadni a cenzúra! – gondolta ijedten, sőt szinte büszkeséggel.

Ideges kézzel beleforgatott a lapba azzal a rettegéssel, hogy odabent leli meg valahol.

Kis vérömlés az agyban. Ott látja bent a 6. lapon. Zsoltár.²⁷

Remegni kezdett s mélyen leszállott a vér a testében.

Le volt verve, elcsüggedve.

Nem sikerült.

Ez egy tragikus bukás.

Elmaradt a feltűnés, a világ előtt való szembetűnés, a szenzáció. Lett egy tárca. Bent.

Düh és nyugtalanság fogta el.

Többet nem ír ebbe a lapba.

Egyéb bosszúja nincs.

Az egész zsoltár elvesztette ünnepélyes formáját; lett belőle egy kuriózum. Irodalmiság. Vicc.

Felállott, körülment a szobában, mintha semmi sem volna.

– Nézd, milyen válú van itt apuka – mondta a kislánya, aki a megvetett s még le nem takart ágyban gyönyörködött.

– Igen.

A felesége semmit sem sejtve bontotta ki a fehér horgolt ágytakarót, hogy fölterítse a kiságyra; a konyhába szölt ki valamit.

– De rosszul fésülték ma ezt a gyereket.

A kislány szőke haja kócos volt a homloka fölött. Az este fürdés után befonta anyuka, de nem sikerült a göndörítés.

– Nem baj az. De itt hátul jó, mi?

Elvonta idegesen a száját.

– Ott se valami jó, de itt meg egészen rossz.

– Nem baj az.

Gyalázat. Hát Jászi Oszkár egy napra nem engedte át a helyét. Erdély autonómiájáról épp olyan szépen lehetett volna kedden is írni. Jászi, Ignotus, rovatok; beszorítva félre, hátra. Mit képzelnek ezek róla. Hát már odáig jutott, hogy pénzért, pénzecskéért az ilyen dolgot, a költeményt is eladja?

Félve gondolta el, hogy biztosan gyöngye a zsoltár... De akkor különösen szüksége volt arra, hogy a hely emelje. Ha a belső, mindenkit megkapó ereje olyan lesz, hogy így is észreveszik, akkor meg...

Gondolkodni sem tudott, lépkedett és ideges volt.

Később.

– Nem vetted észre, milyen ideges vagyok?

²⁷ Móricz Zsigmond *Költemény prózában* alcímű *Zsoltára* háborúellenes jeremiád, az írótól szokatlan hang, expresszionista szabadvers. *Világ*, 1914, 302. sz.

– Nem – s nevetett rajta egy kicsit, mert tudja, hogy sohasem ideges. Ez valahogy el van intézve. Itt csak ő lehet ideges.

– Mérgecs vagyok – szól csúfolva magát –, dühös.

– Mért? Nem közölték a cikkét?

– Közölték, de bent.

– No és?

– Hát ez a legnagyobb sértés... Jászi volt elől!

– Biztosan jobb, mint a magáé.

– Hát igen, ez a legsértőbb vizsgáztatás.

– No, nagy baj, magának mindig van valami baja. Vagy kisebb a betű, vagy beljebb van egy sor, vagy nem kedden, hanem szerdán – vállat von s nevet.

2.10 d.u. Még jobb így (klozetben ülve gondolja), eltűnik a tömegben... – s ez jó érzést kelt, megnyugtatót, hogy nincs botrány.

– Azt mondja Ida reggel: olyan szép cikket írt Zsiga a Világban ma.

– Ez az egy közönségem megvan.

A szőlőt leteszi ide a papírra.

– Pá.

– Nem magának tettem le, magamnak.

ad Sérelem

Kedden reggel már kíváncsi, mi volt az oka, hogy nem vezércikként közölték.²⁸

*

Holics Gyuláné Porcsalmy Tilda és Ida lánya

– Eddig van 210 ing és 110 lábra való, az ing 10 korona, a lábra való 7 korona. Azt még rosszabb megvarrni, az ember nem is gondolná. Egy nap 10–12 inget megvarrok, ketten 16-ot csináltunk.

– Hát most már pénzért varrom.

– És te még látsz?

– De igen.

– Szemüveggel?

– Nem, én használok szemüveget.

– Hány éves?

– 56.

– És nem kell szemüveg.

– Szegény jó édesanyám 86 éves volt, és ha sokáig húztam a cérnát a tűbe, azt mondta, add ide lányom. Olyan jó szeme volt.

– Olyan a mi szabónk is, most, hogy kivittem a gépet a konyhába, mert egész nap egyedül vagyok.

– Akárhány szobája van valakinek, mindig van egy hideg szobája.

– Egyből is egy, ugye, ez nem jó.

Pirosas az arca, és olyan furcsán pufók, mint azok a tésztaból félig sült galambok, amit kenyérsütéskor csinálnak a gyerekeknek. A szeme úgy be van dagadva. A felső ajka be van már esve, mert sok foga hiányzott, alól három fekete foga áll. De nem látszik.

Ősz haja elől őszebb és kócosan áll szanaszét, kevés haja kis kontyba van lapítva a feje tetején. A szeme kétfelől úgy be van dagadva, mint méhcsípéstől; a fekete blúzt krepel vontatta be, s most ez a díszblúza.²⁹

*

²⁸ Uo. 4031–4041. A betoldást a 4043. lapon olvashatjuk.

²⁹ Uo. 4100–4102.

Gondosan megborotválkozott, soká, erősen mosta az arcát, s mikor a tükörbe nézett, még mindig gyanús sötét árnyékot látott az orra körül. Szidta a pesti ködöt, amely a pórusokba belefőzi a pesti kormot, s a bőrét, amely, mint a szivacs, úgy veszi magába a szennyet. Már csak egyetlen ing volt tisztán a szekrényben, a felesége sajnálva nézte, hogy elveszi, csak holnap hozzák meg a mosodából a ruhát, ismerte az urát, új inget fog venni, ha holnap eszébe jut.

– Pá, drágám, hát hány óraker lesz az Orfeumban?

– Mikor kezdődik, nyolckor?

Hallgatott rá a válasszal.

– Hát fél kilencre már.

A fejébe húzza puha selyembolyhos kalapját, s magára öelve télikabátját, leballagott a lépcsőn.

Ahogy leért, a sötét kapualjból kilépve az utcára, jólesően lepte meg a gyönyörű pesti est. A decemberi köd feketén töltötte be a lombtalan teret, az utcai nagy sárga lámpák s a világos ablakok az égbe nyíltak és fal nélkül, csodálatos árnyékon lebegtek. A sínek csillogtak, a kirakatok lámpái fénylettek, az utcán az a jól öltözött, elégedett, boldog pesti kispolgárság sürgött, amely a világ legolcsóbb polgársága, semmit sem kér és mindent a maga erőfeszítéséből produkál.³⁰

*

Rencz Elza

Feketén, oly fekete árnyékban ül háttal a nagy ablaknak, az orrán csillan meg egy-egy kis fény, mintha acélból volna szobor, az arca kerete kis pihésen s a hosszú ujjjaival folyton az arcán jár; ideges szegényke, egyre mozog, átül a helyéről, kiegyenesedik, és teljes erővel ad kifejezést az összes indulatainak s érzéseinek. Kiterjesztett ujjakkal legyez. Az erős, nemes, nagy Dante-orra, éles metszésű, hegyes csontjai, hegyes álla, keskeny arca tele ideges mozgékonyssággal, nagy, sötét szemei, alig látszanak ki a vékony fekete íves szemöldökei, s ha szétnyílik vékony, jól metszett ajka a felső fogsoron fehéren marad ki s egészségesen fénylik; a vékony nyaka a fekete ruhája fölött, szűzi kis fonnyadt mellei a fekete ruhában, a ruha hajjai és...³¹

Pest

Kis ideig bosszankodva hallgatta a villanyosok nyomasztó, gyorsan felbúgó, lassan lefolyó bűgását, ahogy jönnek, jönnek szünet nélkül egymás után, és érezte, hogy nem tudja magát kiszakítani ebből a nagyvárosból, amely körülveszi, s az idegein úgy folyik keresztül, mint az X sugarak a testen. Vajon hogy lehetne ennek a képét felfogni? Micsoda fizikai érzékenység reakciójával.

Aztán hirtelen meghallotta a falióra ketyegését. Szinte ijedten figyelt a gyermekkori emlékre, ahogy ott ketyentgett az óra száraz zenétlen hangján, néha jobb felőli ketyenése csengőbb volt; aztán elhaltak, eltávolodtak e neszek; mintha meglassúdott volna a járása; s egyszerre csak itt, egészen itt toporogtak megint a fülében, egészen a dobhártya előtt. Hát itt a falu is, ez az óra hatvan év óta szolgál a családban, s hol, az istenért, hol, kísérgetett rajta a táncoló paraszt pár, a táncrea emelt jobb és bal kézzel, vörös szoknyában és nadrágban és kék pruszlikban s bekecsben, barnásra avult aranycsizmákban, régen elhalt gömöri szegény urak lakásában járva csárdást, akikkel az élet járatta a maga csárdását, a groteszk kis figurák, aki piros, arany, kék színeik-

³⁰ Uo. 4370–4371.

³¹ Uo. 4402–4403. Részlet.

kel olyan jól beleillettek a gazdag aranygótikájú órakeretbe. És a két páva, a hosszú mutatós, egész kávébarnára oxidálódott farkával az óra közepén és a sétáló, amelyet krétával szokott fényesre pucolni a nagymama, és már egészen vékonyra és ráncosra kopott, meg a félsúly, amelyet ő mindig felhúz, ahányszor csak ránéz erre az órára, s a másik félsúly, amely tíz meg tíz éve a szekrények fenekén kíséri egyik lakásból a másikba az óragazdát, hűségesebben ragaszkodva a családhoz, és soha el nem tévedve és várva, hogy egyszer majd csak megcsinálódik az óra ütője, amely elromlott néhány évtizeddel ezelőtt. Elnevette magát, az öreg, kövér súlyon mulatott, hogy az nem tudja, hogy már az óra ütőjét meg is csinálták, de ő nem engedi, hogy feltegyék a fényesre szidolozott láncre, mert az ő idegei nem tűrik az óraütést – az ő pesti, agyonzaklatott fülei s a régi falusi óra elvénült bádoggal kengésű károgasztását.

Most is szeretett volna felállani, megállítani az órát, hadd pihenjen már a hatvan vagy nyolcvan évi útja után egy kicsit, és ne legyen olyan arcátlan és arrogáns, amilyen csak egy ilyen kisúri óra tud lenni, hogy nyolcvan vagy száz esztendeig bírja szemérem nélkül minden lépésére figyelmeztetni az embereket: megyek, me – gyek, me – gyek, nézd én – me – gyek – és te – heversz, – én csak – megyek – és te – csi – bész, – mit érsz – heversz – de én – megyek – me – gyek, megyek.

Dühösen megfordult, a másik oldalára vetette magát, beszorította a szemét, száját, megállította az agyát.³²

*

[1915.] Jan. 4.

Kipillantott az ablakon és ott maradt.

Gyönyörű ez a pesti kép, a csöndes, tavasziasan enyhe esőben; a csillogó tiszta utca, a fekete fák, a sűrű rézkarban elgondolt ágzúrrból a zöld pázsitok háromszögeibe messze a Ludovika kettős kollégium emlékű palotájáig; a villanyosmegállónál szürke hölgyek álltak, urak csillogó ernyővel; a vörös gumiköpenyes, csuklyás gnóm kaszáló seprővel, mint egy nagy hernyó arat előre a fényes csillogó trahit kockákon, ahol kevesebb a szemét, mint a szobában. A piros küllőjű kocsikerekek, a ragyogó lakkozott, csukott hintók, a klinika szép téglapalatói, a sikló vörhenyes villanyosok, a kényelmesen sétáló fekete csuklyás rendőr mintha síkban volna föltéve az utca függőlegesére, három gallér, kurta köpeny s nagy fekete csizmák, a kardos, fess fekete köpenyes katonatiszt a kilógó hosszú kardjával, a vasrudakkal megrakott szekér a vastag erős szürke lovakkal, a bizarr szemeteskosci a bókoló pejekkel s a kocsis hegyesen lógó ostora, a szürke nagy ég, amely mint egy cukrászdai üvegbura van ráborítva, hogy por ne lepje, idegen világok lényei meg ne szállják ezt a tálcára tett pompás Budapestet, amelynek egy hosszú, drága nyílegyenes szép útja végtől végre látszik a kikönyöklő balkonról.

Nagyot lélegzett, s jól érezte magát gondosan kefélt fekete sacco-öltönyében, ragyogó gallérja s kézelője, nagyszerűen simuló vadonatúj cipője mind a teste része volt. Belenézett az ablak csillogó kilincseire akasztott patkóforma tükörbe, lesimította bajuszát, megigazította nyakkendőjét, még egy pillantással fölitta az ő kedves úri Pestjét és a szép fehér paraszthímzések függönyökét a lakásban, a hosszú levelű aspidistrákat, a zirrzürrös asparagusokat s készen volt az útra.³³

*

³² Tükör VIII. 85–90. OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

³³ Uo. 101–103.

Janka diktál

A jó szó

– Persze azt Zahlerné mondta nekem, az mindet tud ilyen titkokat. Mondtam, hogy újat varrok [...]

– Á, venni kell 4–5 koronáért egy olyan fehér kis ujjas mellényt, az ember azt felveszi és kész.

– De én nem adok érte.

– Lám, Pesten mindent meg lehet oldani pénzzel. Ni, még erre is kitaláltak már.

– Az persze nem úgy néz ki, meg ilyen rongy, de az nem baj, ez ugyanazt a szolgálatot teszi, csak csúnyán, több bajjal és ingyen.

– Neki 4–5 korona semmi. Egy selyemharisnyát felhozatni négy koronáért, az semmi.

– Semmi se volt az az egyetlen szó, amit maga még soha sem hallott, le se tudja írni, és ha leírja, a pesti zsidóknak annyira tetszenek, olyan ronda és annyira jellemző.

– Csak a szót mondjam?

– Nem az egész esettel, mert a szó olyan, mint a virág, csak a saját cserepében, levegőjében és nedvességében virít. – Ezt is leírja?

– Le.

– No lám, mindjárt le akar pipálni... Hát, meghívtam Kelement, hogy jöjjön fel hozzánk, káposzta van, ha magának elég a káposzta, jöjjön fel – Mért ne? Nem vagyok én egy gyomorember, elég nekem, hogy [ma]gukkal vagyok.

Janka arca

– Azt mondja, hogy nem könnyű rajzolni.

– No, már megbarátkozott az arccal?

– Óh, igen, de nem könnyű.

– Akik eddig rajzoltak, valóságos boszorkányt rajzoltak belőlem. Úgy látszik, a vonásaim élesek.

– Óh nem, csak a szem. A szemben van a karakter, és néha egy plötzlich-felvillanó éles határozottság van benne. Rendesen olyan meleg nézése van, de néha és gyakran föl villan...

– Szúrós.

– Nem, mert a szúrós az, aki valami akarattal néz az emberekre, de benned csak a gondolat keménysége van, te nem törődsz semmit az emberekkel, te a dologgal és a saját akaratoddal, s ez tűnik ki, mint egy kemény szikla.

– Ida azt mondja, hogy „a te arcod minden pillanatban más”, és csak egyszer-egyszer ábrándos, másszor komoly, gyerekes, visszataszító. Az én arcom nem egy szép szelíd arcocska, nem egy kedves víg arc, mindig más. Nem fog sikerülni a kép.

– Hízlegek vele magamnak, hogy ha én nem tudtalak megrajzolni csak egy-egy pillanatban, egy festő is ugyancsak nehéz föladatot kap veled. Benned ezer nőkarakter van, és –

– Jó, jó, ezt már hallottuk.³⁴

Apponyi Albert

Wiener Konzertverein hangversenye, Löwe Ferdinánd³⁵ vezetésével a Vigadóban³⁶

– Mi ez?

Megütődve néz.

³⁴ Uo. 146–149.

³⁵ Ferdinand Löwe (1865–1925) osztrák karmester

³⁶ A Wiener Konzertverein hangversenysorozatáról lásd Bálint Aladár kritikáját a Nyugat 1915/3. számában.

– Goldmark K.³⁷

[...]

A gyerekek egész jól ismerik, a fiú int, hogy igen.

A ruháján egy szem korpa sincs.

A fejbőre rózsásan látszik át a szürke haj között, amely elég apróra van nyírva, a fehér gallér pár milliméteres csík, hosszú, őszes szőkés szakálla, szétszórt szálakkal [?] emelgeti, a nagy rózsás füle a fejéhez simul. A kislánya lisztesszürke, gesztenyeszöke haja hosszan leeresztve, a vége aranyos hullámokban, a fiú fekete és suhanc, mint egy kis diák, a haja hosszasan hátra és oldalt kifelé, matt fényű, s előredűl és úgy figyel, nem látja a karmestert az előtte ülő vastag nőtől.

A karmester, mint egy jó öreg professzor, a feldörzsölt hajáról középen hátul korpásodó fejjel lágyan dirigál. Széles válla, rövid, erős karja, nagy tenyere úgy simogatja a hangokat, megveregeti, s táncol bele, a cvikkerje megcsillog, s a tokája dagad, ha oldalt fordul. A frakkja egyenes, széles és teknőcszabású, a zene úgy jön ki, mint az álom, semmi hangszer nem él külön, s oly sima, mint az igen-igen finom selyemszövés, ha végighúzzák a seben.

Orgonásan omlik el, csodásan varázsteli.

A teremben van két nagy csillár, egyenkint 200 láng x 32 = 6.400 gyertyafény, a kettő 12.000 s a tüköruvegekkel, amíg visszaverik, felével több, még 1.000 gyertya külön, úgy-hogy 21.000-re lehet tenni.

A taps, jön Herzfeld³⁸ megköszönni.

Felcserélték, és azt mondták, ja, Herzfeld, az nem [?] sokat ér.

Azután jött Goldmark, és azt mondják, na ez milyen friss.

– Kubeliket,³⁹ mint kuriózumot.

– Tényleg, azt gombostűre feltűzi az ember, mint csodabogarát.

– Az egészen rajta van Wagner [hatása], az csak egy epizód volt az életében, ahogy én azt meg is írtam.

A lányka nagy orra, üde rózsás fiatal arca, zárt, makacs és megvető kis szája, nem kíváncsi, unatkozó kifejezése.

– Űlj egyenest, szól az apja, aki úgy ül, mint egy oszlop.

A lány 13 éves lehet, a fiú 15.⁴⁰

Az apjuk a legnaivabb köztük, nagy orrlikaival és híres nagy kampóorrával, öblös hangján sikertelenül igyekszik udvarolni gyerekeinek, a fiú olyan blázirt és unatkozó arcúcal néz, a lány oly kicsinylően és lenézően.

A lányka fehér blúzban, inge kevésbé izléseesen matrözgalléros szabás, a nyakában kis fekete körboa gallér.

Az apa, ha szól, olyan öblös, fogatlan és nem érthető, s annyira nem érdekli a gyereket, hogy mit mond. Mit gondolnak?

A fiú oly tiszta és gyöngéd arcú, jellemző makacs és kevésbé duzzadt kis ajka fölött egy kis bajusz árnya, olyan hamvas, sötétlik. A füle alatt kis barna szemölcs. A válla szabása ugyanolyan, mint az apjáé, de a feje gömbölydedebb.

Óh, az apa igen jó karban van, az örökös idealizmus mellett megőrizte a jó étvágyat és jókedvet.

³⁷ Goldmark Károly (1830–1915) zeneszerző

³⁸ Herzfeld Viktor (1856–1919) zeneszerző

³⁹ Jan Kubelik (1880–1940) cseh hegedűművész

⁴⁰ Mária (1899–1967) ekkor 16, György (1898–1970) 17 éves.

A fiú, ha felnéz, oly ártatlanul és csillogó szemmel tud nézni. Ott ülnek ők – mondja, meglátta az ismerősöket és tapsol a szemével.

– Hát el volt cserélve – szól az apa.

A fiú leinti a szemével s unatkozó, megvető arcot vág, ő is hallotta, mikor a háta mögött lármáztak.

Beethoven VI. symphonie. Kis hangok, kis erősödés, játék, elhal, ismétlődő dallam, tánc, hirtelen kicsap, egész csárdás erő, újra csönd, újra a játék, pauzálás a Löwe keze csibéket csalogat, kis báránynak integet, felleng egy kicsorduló fény, az ujsa sorra mutogatja [...] – nyitott szájjal lesik a nesztelen hangokat.

Kezd valami üde édesség lebegni, mintha a szél a szirmokat lebegteti, és apró fények [...] kis kotkodálós galambturbékolás, oly csönd, hogy a ceruza karcólása hal-latszík.

Az emberek ütik a taktust a fejükkel és mosolyognak, csak a vén zsidó asszonyok vannak elpiffedve, fakó, erősen kipúderozott arccal.

– Milyen szépek ezek a márványszobrok, milyen finom nemesmárvány, mintha cukor lenne.

– Óh, be édes, szólnak a madarak reggel a ligetes határban és a szél megerősödve hozza távoli táncosok nesztét.

Valahonnan hűs levegő csap, ventilátor.

Már eltűnt a figyelméből a muzsika, behunyja a szemét, és úgy hallgatja a zenét, mintha a szél suhog, és fa alatt hever az ember.

Apponyi a fejét a falhoz támasztja, de bánja, mert az nem illik egy volt miniszterhez, de még benne csak ott él a természetes ember, ami a gyerekeiből máris ki van irtva.

Vége, taps, törli a homlokát Löwe.

– Patakparti jelenet – szól Apponyi, gyerekei nem reagálnak, ők is tudják, s ha nem tudják se baj, hiszen ezeket a darabokat, Beethovent úgy ismerik, mint a...

Egy hófehér és egészen meztelen nyak és váll látszik, egy tűzértiszt profilja most be-lerajzolódik, a vörös paroli és mozgó száj. A nyak rövid, de így szép, s igen vékony lánc vonala jelzi, hol kell a hóhérnak elvágnia.

A háta telt és a bal vállán a ruha kis csipkéje látszik. Úgy nézte ezt a hátat, mint egy élő csodát, szobrot húsból, amelyet nem tud elképzelni, mint nem ölelni s nem csókolni valót.

A barna, enyheshínű hajában, amely sima s hátul puha kontyú, két félköröcske gyémánt a hajtűben. Hogy viseli a finom és szépen kikészített bőrét, mint a legszebb ruhaanyagot. Egész nyaka, kis álla sarka tele van az előrefeszülő figyelemmel, tip-tip, top-tip, szól a zene, s a patakpartra most lépnek az opera hölgyei.

Egyedül van ilyen nyakkal s milyen bátor [...] és élő a dekoltázsával, a hajuk tövéig, lomha fehér selyembe bugyolált nőkkal szemben, milyen finom és értő kis lelke van ehhez a nagy orrú zsidó nőhöz képest, aki lesüti fejét s a [...] nézi.

Az emberi test vonala hátulról éppúgy játszik, mint előlről, de mi csak az arcot ismerjük, amely annyira rusztikus és durva, nyersen fejez ki mindent, például a hát lágy és hihetetlen finom domborulásai éppen hogy játszanak, csak valami naiv és érzés kell hozzá, hogy meglássa az ember. Hogy emelkedik, mert felvonja hirtelen a két vállát, aztán kiemelkedik, s nyaka, mint a libáé a patakparton, ha távoli neszre figyel.

A kis Apponyi lány félrenéz, már fáradt, nem figyel, ez sok egy gyereknek.

Hogy lehet ennyi elvontságot bevenni. Csak úgy, hogy a figyelem akkor piheni magát ki, amikor akarja, s csak század-, ezredrészét fogja fel, de az elég is neki.

Huh, be nagy orra van. Rossz, rossz profil, egy pillanatra félrefordította. Milyen vétek, ha nem mutatja a testének a legszebb részét valaki. Van, akinek a két gömbölyű fara a legszebb, annak azt kellene nyitva viselni.

Általában kínos és érthetetlen, hogy nincs test. Múmiák élnek és járnak a világban, ruhák, csodálatos rossz ízléssel szabott ruhák.

Vaha trillala, Apponyi nevet, hogy a gyerekei figyelmét felhívja, azok félnek a botránytól, a kislány felhúzza az állát, s nagyot lélegzik.

– Hallottad, milyen szép, hallod, hogy volt – s úgy versenyez a lánya mosolyáért, de nem kapja meg.

III. Egy vidám rész⁴¹

A fiú hogy hasonlít hozzá. Csak meg van nemesítve, finomabb és közönségesebb egy normális gyerek. Az apa nem az, az apa nagy horgas orrával, hosszú fejével, túl hosszú testével, nagy kezeivel, nagy lábaival egy igen egyéni alak, a fia ezt mind elvesztette, ami szembetűnő és kiütő, s a sablonoshoz közelebb van ezen az alapon.

Ebben a hosszú, rózsás bőrű fejben nem is teremhet soha erős és erőszakos gondolat, csak színes, színező; a két fülét egyszerre felhúzza, mint a ló.

Szinte megdöbbentő ez az állati képesség és szokás, ez egy intuitív ember, akiben a magasabb szellemi képességek nem is lehetnek kifejlődve, sok testi baja van. Megvakarja az orrát, a fejét idehajlítja, odateszi, a lábát keresztbe teszi, s állandóan leköti az energiáját az, hogy vigyázzon magára, ahogy a kalsburgi jezsuita páterek tanították s örök-ké figyelmeztették, így lett vérévé, mint a fiánál, aki magától belőlről éli tovább, hogy ott maradt rajta, mint egy zubbonny, egy kényszerzubbonny, egy ostorfenyítés és mindig csak újra kezdi a vigyázást, bár már annyira vitte, hogy csak centiméteres eltérései vannak a sablontól.

S játsszak a Beethoven viharát, amely olyan egy vihar, amelyet csak kívánhat valaki. Dörög az ég és villámlik, és a kénköszag is érzik, ahogy lecsap a szikra, és a rettenetes a végén a felemelkedés, minden, s ő megdörzsöli az orrát, ezzel adja ki szervezetének a kritikáját; s ő az, aki tudatosan ezt a lelkesedés összes beállított szavaival tudná dicsőíteni, a modern kifejezési eszközök lazaságaival szemben. Ez a nagy arányok szabályosságai-val felismert, megtanított, s ezzel unalmassá tett igazságainak konvenciók gyűjteménye.

Teringettét, hogy ki lehet majd a végén fáradva a jó Löwe tata, aki olyan potentat és tisztelt ember, hogy a kislányok elsápadnak, ha szól hozzájuk. A legnagyobb átérző. Ezeknek a másodrendű képességeknek a legbámulatosabb tulajdonosa.

Már szinte sok, ugyanazok a legyintő gesztusok, az az ágálás, ezek a hangszerek, amelyek úgysem adhatnak mást, csak erősebb és gyöngébb erőt a hangtömegekben, s az át-siklások hunyorgása olyan fárasztó, mert kevés, ami benne az értelemre hat.

Aha, jön a vége már, én tudom, hogy ilyen erős produkció, aztán lágyítás, a végtelenség és pont.

– Nagyon szép vót, nagyon szép vót! Ennél nem tud jobbat senki. Gyönyörű szép. Így előadni Beethoven, nagyon szép volt, olyan, olyan, olyan zseniális.

Milyen csodálatos, hogy a legrosszabb arcok alatt is lehet csodaszép nyak. Itt egy fehér nyakú hölgy, fekete szétnyíló gallérjából karcsún és nemesen szökik elő, mozgékonyan nő ki a váll, gyöngysor rajta s az előreszökellő álla, [...] buta szája, hosszú, lógó orra – nagy szeme, ez jó –, de a nyaka karcsú és szép, és oly kifejezésteljes.

Ez egy őz nyaka, a dekoltált, minden oszlopszerűsége mellett egy vastag nyakú madaré.

Apponyi aszott, petyhüdt bőrű keze, a körme tövig levágva, az erei kidagadnak.

⁴¹ Az I. és II. rész nincsen jelölve.

Hogy bírja ezt a muzsikát, figyel, üt kis taktusokat, alacsony homlokán, amely hátra van csapva, mint a lóé, sűrű, apró ráncok. A nyaka oly friss, ráncatlan, a füle kékesre dagadt, mintha a fagy csípte volna meg valaha. Egész teste idegenül mozog, mint a fa, ha a szél rázza. Az erős hangokra úgy reagál, az álla rezeg, a füle fölött kis ráncok erednek.

Két hölgy, akik előtte ültek, visszafordulnak, köszönnek, s a dámák úgy kimeresztik a szemüket, annyira szívesek, úgy túlozzák az előzékenységet, amit a híres és nagy férfi iránt mutatnak, az egész publikum előtt tüntetve vele, hogy ők olyan jól ismerik a hírneves embert, a politikust, a Rooseveltt barátját.

– Nagyon szép volt a Pastorale.

– Gyönyörű – s az arca minden vonala kiált, úgy túlozza az elragadtatást, ahogy csak a hazugságot lehet túlozni.

S Apponyi ott áll, ha ül, alig venni észre, mert magasabb ember a rendesnél, de ahogy kinyílik a kettőbe csuklott lábain, éppúgy elugrik a feje, mint a vízkereszti ollón a báb. A legmagasabb a teremben a furcsa lófejével, s a fia már majdnem olyan hosszú, mint ő.

Az egész terem őt nézi, s ő tudja, primadonna, a feltűnő jelenségek közvetlensége vibrál benne. Kiélvez mindent, a kis kört, mely előtte kialakul a már kiürült székek között, a sok fényt, amely most mintha mind órá ömlene, a rászegezett pillantások átsugárzó energiáját, a szép gyerekeit, az apai glóriát s különösen egészséges fizikumának jó közérzését.

Ahogy a nép közt előresodródna, az ajtónál egy éles karvalyorrú, ráncos szemű, fehérbe fűzött idős nő szól neki hátulról.

– Albert, el ne felejtse a jegyeket.

– Nem, nem.

– Hogy tetszett?

– Nagyon szép volt a Pastorale symphonie.

– Gyönyörű – s ezt is úgy kiáltja, olyan erős, túlzó nézéssel, mintha rá akarná önmagára diktálni.

– A [IX]. modoros volt, de a VI-ik symphonie gyönyörű.

– Gyönyörű.

A madárcarca vibrál, és úgy lármázik a nagy politikussal, mintha egyben meg akarná alázni, közprédára vetni, felette állani, a nagy miniszter, akihez a legeslegálázatosabb hangon mernek szólni a köznépek, nem meri visszaverni ezt a hangot, egész diák és túr, elfogad, és mintha el volna intézve, hogy ő ezzel szemben egy másodrendű szerepben él és az egész alakjával bizalmasan, fesztelenül, de elfogadva beszél vele. A nő csak éppen a hírnév respektusával néz rá, különben semmi tisztelet az emberrel szemben.

– Hát Sándor hol van? Beteg?

A kerek arcú, kerek szemű gróf, aki olyan, mint egy kis zsidó komptoárista, kövéren és nevetve szólt.

– Nem...

– Megijedtem már rajta, hogy beteg.

A lépcsőnél a hölgy visszafordult.

– Nem jöttél el, Albert.

– Sajnáltam, hogy nem tudtam elmenni – szólt Apponyi túl élénken a kongó hangján, amely a felsőbb hangokon már kezd színtelenebb és elesettebb, élesebb s kissé idegenszerűbb lenni.

– Talán valamely nap itt maradhatsz még ezen előadás után?

– Igen, pár napig.

– Talán szerdán, jó?

- Jó, igen.
- Hozd el a fiadat is, elhozhatod?
- György, eljöhetsz? Hány óráig lesz szerdán iskolád?
- 12-ig.
- Az nagyon jó – szólt a dáma és púderes nyaka csillogott a sok fényen, ahogy lefelé szállt a lépcsőn.
- Egy óraker vagy fél kettőkor, ahogyan nektek kellemesebb.
- A tömeg szétnyomta őket.
- Milyen tele vannak, ugye? – mondta a nő, még visszanyúlva a csáklával a híresség, az unokatestvér felé.

A tömeg lassan ereszkedett lefelé a pompás lépcsőn, amely két ágból egybe ömlött össze, s az embert kidöntötte az impozáns, tágas előcsarnokba. A Than⁴² képének szép mitológiája most fényben fürdött s barnás-sárgás matt színekben virult, mint egy szőnyeg, az ismeretlen régi magyar szobrász márvány nimfája szép idomait mosolyogva tárta ki.

- Tessék a sleppet emelni!

Az öreg asszonyosság fölfogta üveggyöngyökkel tele, telepikkelyezett ruháját s úgy totyogott lefelé, mint egy falusi gangról.

- Partitúra nélkül dirigálni, ez jelentékeny erőre vall – mondta egy fiatal, nagyhangú zeneakadémiás növendék, aki nem tudásban, hanem a szakértelemben excellál, zenekritikus lesz belőle.

- Mennyien vannak itt, istenem, és még azt mondják, háború van!

- Az. És nincs pénz.

- Kell is, hogy ne őrizzek ezek a pénzt. A zenekar 80 tagú, egyenként 100 koronát sem keresnek – szólt a feleségéhez egy kövér úr, aki szabadjeggyel jött.⁴³

*

Café Francaise, Ausztria

Az utca csodaszép volt, a nagy tüköruvegre kevés pára lehelt, s a nagy izzólámpa tompa gömbje opálosan fénylett rajta, az utca sötét volt, kevés világú, a háború gyásza, mint lebegő fátyol húzódott rajta sötétben; az ablak alatt sűrűn rajzoltak nők piros arccal s férfiak sötétben, két kékszalagos kis sapkás tengerész vidáman bekukkantott, fényes esernyők csillogtak kinyitva, és a túlparti üzletek lángjai úsztak a csöndes permetes lágy eső sugártörésén. Omnibuszok tarka betűs kocsijai döcögtek, a kerekek úgy nyikorogtak, oly furcsán, oly sikoltva a faburkolaton.

A kávéházban nők ültek, két lány, még 30-on alul, olyan parányi szájból hogy jöhet ki ilyen károgó jércehang, egy Coreggio megcsodálta volna ezt az ajkat, és ellopta volna, az egész rajzban finom és csodálatos alsó kis biggyedése; s a felső ajak rendkívül tiszta rajza. Ezt az ajkat így megteremteni, ez egy rendkívüli sikere a faji kiválasztásnak, egy ajak, amely valóban nem egyébre való, csak arra, hogy nyugodtan s mozdulatlan egymáson pihenjen egy nagy művész képén, és ígérjen soha be nem váltható dolgokat. Óh, milyen butaság és milyen olcsó vásári síphangú gége van mögötte, és milyen példátlanul gazdag a kis mozgások skálája, ahogy megmozdul, rezdül, nyalogat és rágszál bent a zárt szájban, ahogy átszopja a felső az alsót megszokott kacérsággal és egy kis fényt hagy rajta. Alig valami buggyanása és árnyék rögzül alá. A legnagyobb olasz mesterek jártak ez után az ajak után – vajon az arcok is ilyen falánkok, buják és ostobák voltak?

⁴² Than Mór (1828-1899) festőművész

⁴³ Uo. 263–302.

– Piri egy roppant jó, oly bájos, aranyos, kedves teremtés... Köszönöm... Azt mondja, hogy ha ő tudná, hogy Bécsben van lakása, elhíjná Józsat és megvigasztalná... Naná, egyszer szerettem és nem is fogok többet!... Na, most van két barátom, az egyikkel már régen nem találkoztam és a másikkal is ritkán, kapok azért eleget – de oly hidegen [mondja] –, bár megnósuálnék, adná az isten... Született keresztény úriember, elsőrangú imádó... Én nem teszek semmit, és úgy bolondulnak értem.⁴⁴

*

Az asszony kinéz a villamos ablakán.

– Na, még mindig nem kell kiszállni?

A férfi a prémes gallérból felemeli erős katona fejét, megingatja a fejét, néz.

– Pszhe, hol vagyunk még attul!

– Igazán!

Olyan jó falusi szaguk van.

Az ember egy zsarnok, felkiált.

– Mikor panaszkodtam én az utóbbi időben, hogy öt óráig kell dolgoznom – aprehendál.

Az asszony cart⁴⁵ kis arcából, a halvány pofácskák fölül, két fényes fekete szemével félve néz rá, hogy nem sértette-e meg.

– Én csak mondom.

Kis csend.

A férj bosszút akar állni. A hangja tele van bosszúsággal.

– Nem lehet ott, olyan hidegbe.

– Nem hideg.

– Dehogyanem.

– Az ajtónál nem hideg.

– Mindenütt.

– Én nem tudom, ha én nem fázom, a gyerek is.

– Az megfázhat! – mondja ellentmondást nem tűrő hangon a férj.

Az asszony hallgat.

– Az nem kifogás.

Az asszony már szelídíteni akarja a közönség előtt a dolgot, s fölnéz a régi-régi lányos kötekedéssel.

– Kifogás! – felel, és a kis fekete szeme úgy csillog, békésen, szelídítve.

– Psz.

A feleséget hosszabb hallgatással bünteti a férj, aki zsarnok.

– Mikor a múltkor mentem hozzád, 3 megállót gyalog mentem – szól az asszony, s úgy tesz, mintha mi sem volna közöttük – Messze van a.

– H, no – veti a férj – szőkésbarna bajusza mered a majdnem határozott orra alól.

Felemeli magát, előkeresi az óráját a zsebéből.

– Még csak 6 óra 8 perc.

Feláll.

– No, itt leszállunk.

– Már itt vagyunk?

– Még nem vagyunk itt, de leszállunk.

– Mért?! – rimánkodik szeme s szeretné kitalálni, mi forr már megint ebben a bolond emberben.

⁴⁴ Uo. 315–317.

⁴⁵ Finom, kecses (Francia)

– Leszállunk... Még jókor van, mehetünk egy darabot. No, gyerünk csak.
S előretuszkolja a kis buta jószágát.⁴⁶

*

A tanársegéd kis szobája meleg és zsúfolt volt. Az ablakon a szép tavaszi napfény beömlött, s a falak zsúfolva voltak képekkel. Egy jó olasz szőlőfürtös, cinquecentos lány gránátalma mellével és melán mosolygó arcával, fiatal magyar piktorok üde színei, egy asztal előtt ülő, reggeliző lányka, fehér, csontfehér ruhában, lobogó sárga szalagokkal, kis fehér nyaka, a szőkés hajtóve; valami édes ártatlanság, egészség ömlik szét körülötte a betegeknek e kórházában. Körül csupa egészség és élet, ülő, fekvő, álló, fürdő lányalakkok, aktok, félaktok, de valahogy minden életet kereső fiatal férfi vágyaival kongruensek. Egy-két igen kitűnő csendélet. Csillogó zöld selyem az altvin csésze mellett, s a zöld talpú kék porcelán gyertyatartó.

Egy kis bőrgarnitúra s még egy sárga bivalybőr dívány, tömve minden párnákkal, betegek ajándékával, kézimunkával, hímzésekkel, horgolásokkal, matyókivarrásokkal.

A vaságy fehér pálcás, mögötte a faliszőnyeg magyar motívumai, a bő szűr minták igen ízlésesen drapp és vörhenyes egyszín variánsaiból állítva össze.

Akárhonnán nézett a [...] perzsaszőnyegére, az érmekre és miniatűrökre; a képek jó részére, mind emlékekkel, erős lázak, nagy operációk emlékeivel, a kloroformnak és erős orvosszerek illatától volt terhes.

A sarokban a fehér porcelán falbetét a mosdóval, a szobában erős hőség, a központi fűtés furcsa, kábító gőzszagával, egy falon a Feszty-rajz alatt egy csengő négy gombbal az ápolóknak, az ajtónál egy kedves olasz madonna alatt telefon, a modern barát cellája. Egy Munkácsy-rajz, a sötét sarokban, az ablak mellett egy jó kép, amely a modern nőt s a modern festőt reprezentálja.

Germány Elemér⁴⁷ nőaktja, ahogy has nélkül lefolyik s a medence alatt elvágva, mint egy agyagtömb, mint egy igen kéjes külön, nősző⁴⁸ állat a fekete folttal, a két kar fent az áll alatt, mint egy állat felemelt felső teste s a csókos száj a pirosított kéjlány arcban buján és kéjes szemmel.

Az ő karikatúrája Majortól,⁴⁹ igen jó, benne van lényének üres és kéjsóvár, sovány élessége.

Egy Wagner-fej [...] naivabb növendék rajza, ugyanaz a Forster Paula őt is megrajzolta később egy évvel (1909).

Az íróasztal mögött a könyvállvány orvosi könyvekkel, fölötté egy igen pompás kópia Rembrandt-arc sisakos öreg fejről.

Az íróasztal teleszórva értéktelen ajándékokkal, írófelszerelés zöld malachitból és érmek, a Berán Lajos⁵⁰ honorárium a összes érméből egy darab, ez egész fölvirágoztatta az éremgyűjteményét. Hat hónapos beteg a klinikán.

Vasszivar a hamutartóban, egy Ganz-gyári mérnök állította be, a vasasztal, amely alumíniumozva, akar elrepülni.

Fényes, dús aranyrámák, mind az ajándék jellegével.

Az egész levegő tele van a modern ember élvező, nem adó, beszívó világával. Jól és finoman enni, rafináltabban, de eltanultan kéjelegni, új dolgokkal kísérletezni, a művészasztalok gúnyosságával beszélni, a beállított értékeket becsülni. Egy darab magya-

⁴⁶ Uo. 204–206.

⁴⁷ Germány Elemér (1890–1916) festőművész

⁴⁸ Párosodó

⁴⁹ Major Henrik (1890–1948) festőművész, karikaturista

⁵⁰ Berán Lajos (1882–1943) szobrász

ros paraszt virágú damaszt felakasztva, jó színfolt. Podvinecz⁵¹ fiatal lánya, a sziürke porcelánokkal.

Egy nagy barna medvebőr a földön, az ágy előtt, s az ágyon egy olcsó és snassz zöld takaró.

Nem jut semmi igazi, semmi első rangú az olasz régiségekből éppúgy, a tizedrangú van itt, a nagyok kis tanítványainak utánérző ügyeskedése, mint a mai festők közül az ismeretlenek, a Podvineczek, Sautnerék,⁵² Germányok, Forster Paulák, Frank Frigyesek,⁵³ Müncz [?], egy tájkép, modern.

Major a legjobb.

A vörös kórházi ruhaszekrény fényezett fenyőfa tetején jó kis bronzok, Colleoni hátul, a velencei szárnyas oroszlán, egy Michelangelo Ébredés, egy medveszobor, egy Beránplakett márvány kockában, egy bécsi porcelán női alak, táncoló, egy urna, egy japán váza.

A könyvespolc tetején apró porcelán figurálisok s pár iparművészeti ügyességű Végh Gusztí,⁵⁴ meg egy jó Major.

Középen egy régi óra, üvegablakú, törött mutatóval.

Lassan úgy elrendeződött és kitisztult előtte a szoba, amely mint egy vásári kirakat vette körül össze nem tartozó tárgyaival, képeivel, zsúfoltságával és tarkaságával, életnyugalanságával, ürességével; s a végén nem maradt a halom tarkabarkaságból más, csak a hernyó, a sovány és vérszegény, a beszakadt mellű, görbe és csipás, meredt szemű kis doktor, aki mint egy féreg engedni ráakódni a testére a lehulló-halák szerves hulladékát, de maga nem változik, féreg marad benne, türelmes féreg, amely szenvedve és agyonkínózva él. Kint a napi vizitek véget nem érő túráitól megviselve, ha bemenekül a szobájába, nem talál itt egy tárgyat, amelyet ő hozott volna ide magának, hogy öröme legyen benne, hanem maga is, mint a sors halája, e tárgyak iránt ajándéku! dobódik be a tömött szobába, hogy ennek némaságát és fullasztó csöndjét a szükséges élőlény eleve-nítse meg.

Leült az asztalhoz, még ez az undok mappa is szoborművel volt díszítve, egy plakett aranykockáján ülő olvasó, meztelen karú nő, meztelen lábujjakkal, a földgömb előtt. Utálta, hogy ahová csak nézett, nem talált egy foltot tisztán, 39 db tárgy egymás mellett az asztalon, elég kis asztal, s a tolltartón legalább ennyi, s mind-mind díszítve, még a celluloid papírvágó kés is a Podvinec és Heisler Malomépítészet és Gépgyár s a Phönix Automobil Művek ajándéka, meg egy másik acél papírszelő, amelynek lombos fejében egy róka van belemintázva a tarka lombcirádák közé.

Ah, milyen szívesen ajándékozná oda egy kis független pusztaságért.

De nem teszi, úgy megszokta és megszerette a tárgyak rabszolgaságát, hogy nem tudna többé ellenni a rabszolgákon uralkodás jó érzése nélkül.⁵⁵

⁵¹ Podvinecz Sándor (1880–?) festőművész

⁵² Sautner Lipót (1889–?) festőművész

⁵³ Frank Frigyes (1890–1976) festőművész

⁵⁴ Végh Gusztáv (1889–1973) grafikus, iparművész

⁵⁵ Tükör IX. 865–876. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, M. 100/4995/3.